

Husbyborg i Tierp

En historisk översikt

BO KINDWALL

Husbyborg och ruinen därstädes torde vara bekant för de flesta läsare av denna årsbok. En kort presentation är dock på sin plats. Gården Husbyborg ligger i Tierps sn i Uppland strax öster om europaväg 4 och ca 300 m söder om Tämnanån. Gårdens huvudbyggnad ligger ca 50 m nordväst om ruinen. Området vid gården utgör en del av en mindre höjdsträckning, ca 35–45 m över havet. Terrängen är bitvis lätt kuperad och relativt stenrik.

På en karta från år 1691, bild 2, som upprättades i samband med att gården under reduktionen indrogs till kronan (behandlas senare), samt även på vissa helt moderna kartor, finner man ruinen betecknad som kloster. Anledningen är att söka i en mycket seglivad tradition, som äldst går att spåra från 1600-talets första hälft då Johannes Bureus i Sumlen skrev: »I Tyerp hafver varit klöster och stå murar qar efter kyrkie bygningen ännu. vidi 29 Junij (1)601.»¹ Klostertraditionen lever sedan vidare och uppgifter om »klostret» går att finna hos ett flertal författare alltifrån Bureus ända in i vår egen tid. Huruvida traditionen har ett verklighetsunderlag eller ej måste lämnas osagt. Det finns dock ingen vederhäftig källa, som styrker ett klosters tidigare existens på platsen.

Gården Husbyborgs historia går, i det skriftliga källmaterialet, inte att spåra längre tillbaka än till år 1334, då kungsgården Husby, jämte en hel del mark i Tierps hundare, av konung Magnus Eriksson pantförskrevs till herr Gisle Elinason.² Gården var i kronans ägo fram till år 1628. Under mellantiden finns inga uppgifter om gården som kan sprida ljus över densammas betydelse som kungsgård. Under 1500-talet fanns det på platsen tre bönder, som betalade s. k. stadgeskatt.³ Mellan åren 1628 och 1691 innehades gården av adeln med säterirättigheter. En sätesgård färdigställdes år 1632. Suffixet borg till Husby visar sig

Bild 1. Husbyborgsruinen från nordväst.

först under denna tid och är säkert en skapelse av någon av säteriets innehavare. Gårdens betydelse behövde accentueras. Innehavet av en äldre stenbyggnad (ruinen) med historiska anor var säkert en bidragande orsak till namnförändringen. Bland innehavarna märkas Lars Skytte, Frans Crusebjörn och Per Brahe d. y. Genom reduktionen tillföll gården år 1691 åter kronan.⁴ År 1794 blev Carl de Geer av Leufsta i besittning av »Husby N:o 1, Mantal Två och Åttondels, Säterie Rustningz Stam».⁵ Nuvarande ägare är sedan år 1920, Stora Kopparberg.

I egenskap av Husbyort kan vi förutsätta att gårdens historia går längre tillbaka än 1300-talet. Diskussionen kring Husbyarnas betydelse såsom kungsgårdar med uppgifter att tillvarata kungamaktens intressen i rikets olika delar, är väl känd.⁶ De har troligen tillkommit under järnålderns slutskede. Under 1200-talets andra hälft, i och med landets indelning i slottslän, anses de ha spelat ut sin roll.

Intimt förknippad med gårdens historia är ruinen. Dess yttre mått är ca 23,5 × 13,5 m och med en något skev plan, bild 3. I nordöst ligger en mindre utbyggnad, som har tillkommit under samma byggnadsskede som det övriga. Ingången ligger centralt i väster. Några ursprungliga

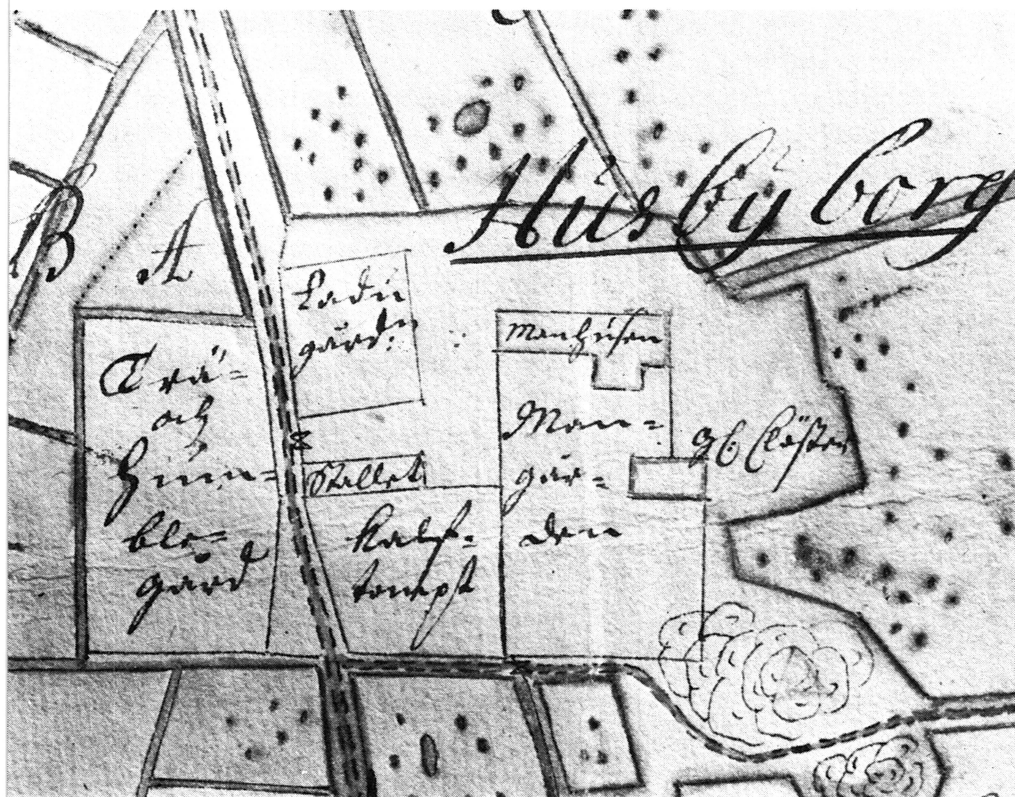

Bild 2. Karta från år 1691. Ruinen betecknas här som »Clöster». För övrigt urskiljer man diverse byggnader, »Frö- och humlegård», »Kalltompt» samt »Mangård». LMS:s arkiv A 12: 102.

fönster går ej att spåra. Det som finns kvar av fönster, tre stycken i södra väggen, är från arbeten, som troligen utförts på 1600-talet (behandlas senare). Byggnaden har, liksom alla andra större »gråstensbyggnader» från medeltiden i Sverige, murats i skalmursteknik. I de högre delarna är det huvudsakligen själva murkärnan som är bevarad. Undantag utgör vissa partier i byggnadens södra hälft. Det murbruk som har använts är av mycket hög klass, till skillnad från det bruk som användes vid de 1600-talsarbeten, som ovan omnämndes. Av planformen att döma så står vi helt tydligt inför en kyrka med den enkla planlösningen: ett rektangulärt gudstjänstrum med en utbyggd sakristia i nordost. På frågan om rummet har varit valvslaget går det inte att lämna ett bestämt svar. Vid undersökningen har det inte framkommit

några fynd, som bekräftar att valvslagning ägt rum. En del av de anläggningar, som går att studera på bild 3, ger onekligen intryck av att ha tillkommit i valvslagningssyfte. Som framgår längre fram i texten, så är det dock inte säkert att kyrkan någonsin kom att tas i bruk. Det som vi nu ser kanske endast är resultatet av förberedande arbeten för valven, som aldrig blev slagna.

Sommarhalvåret 1971 utförde författaren, på uppdrag av landsantikvarien i Uppsala, en arkeologisk undersökning av ruinen. Inledningsvis upptogs fyra stycken schakt invändigt, varav två senare förlängdes utvändigt, 20 m såväl åt söder som åt norr. Efter den inledande fasen gjordes en totalundersökning av ruinens inre samt vissa schaktundersökningar (utöver de tidigare nämnda) utanför ruinens murar. Invändigt användes endast handkraft medan såväl grävskopa som handkraft kom till användning utvändigt. Merparten av de ca 200 m³ jord- och raseringslagren, som framgrävdes innanför murarna, sållades.

Ett representativt snitt av de lager som förekom över så gott som hela det inre undersökningsområdet finns projicerade å bild 4. De översta lagren är av ren raseringskaraktär och har tillkommit någon gång efter 1600-talets mitt, från vilken tid vi fann ett mynt i dessa lagres underkant. Under raseringslagren vidtar ett flerskiktat mörkt jordlager, vars tjocklek inom undersökningsområdet varierade mellan 0,2 och 0,8 m. Det rör sig om ett avsatt kulturlager, som ej låg intakt. Det har vid något tillfälle omrörts men trots detta gav det intryck av homogenitet, utan uppblandning med andra lager. Ingreppet i lagret kan ha ett direkt samband med de begravingar, som har företagits på platsen. För att underlätta arbetet med schaktgrävningarna så har kanske, i den mot norr stigande steniga moränbacken, jord påförts eller, troligare, jord som redan fanns på platsen har sammanpackats med jord av samma slag från den allra närmaste omgivningen. Utanför södra muren tunnades lagret successivt ut.

Undersökningens resultat tillåter ingen närmare bestämning av ruinens ålder. Ett 20-tal mynt från 1340–50-talen funna på fyra olika ställen innanför ruinens murar, i det allra översta partiet av det omrörda jordlagret, skulle lämpligen ge oss ett terminus ante quem. Men så enkelt är det inte. Om vi studerar planen, bild 3, så ser vi att nästan samtliga skelett, även det utanför södra muren, har en, i förhållande till

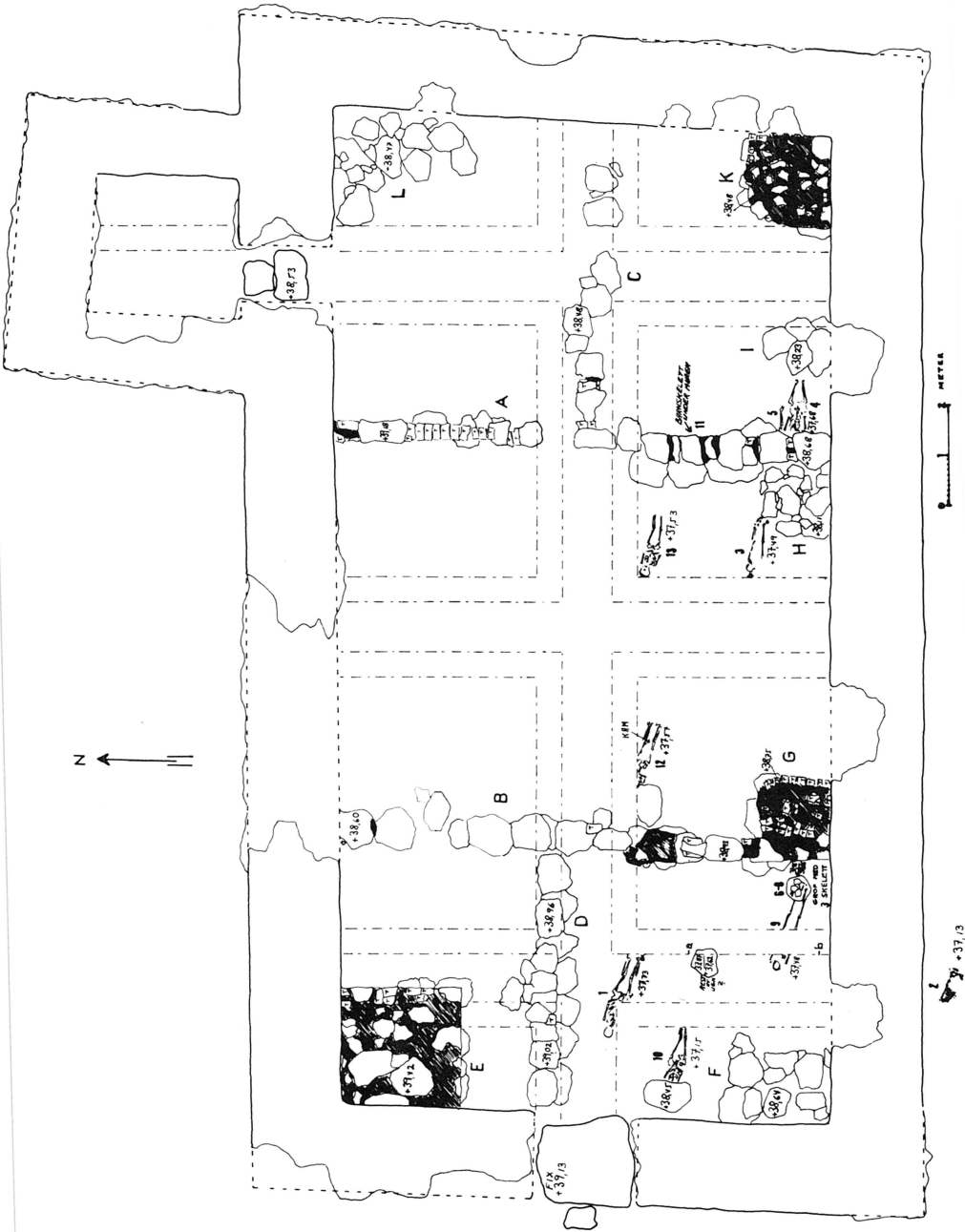

Bild 3. Plan över ruinen med, vid undersökningen år 1971, framgravda skelett och diverse anläggningar. Sgrafferat betecknar murbruk.

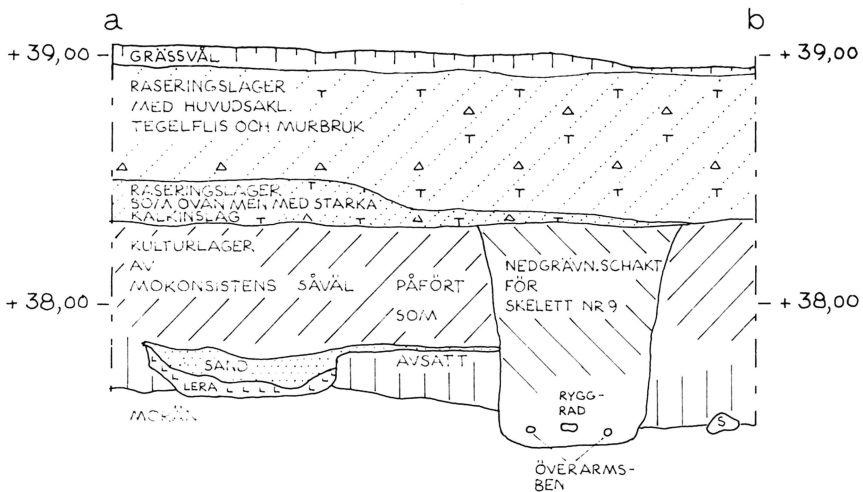

Bild 4. Sektion a-b (läge framgår av planen bild 3). Strax norr om skelettschaktet och vilande på moränen avtecknar sig resterna av en konstruktion, som kan ha utgjort en ugn.

ruinen, märkbar och enhetligt avvikande orientering. Det ger oss stor anledning att räkna med att det på platsen har funnits en äldre kyrka, efter vilken gravarna har riktats. Några spår efter en sådan har ej framkommit vilket kan ha sin förklaring i att byggnadsmaterialet möjligen har varit trä. En dubbelsidig kam från 1200–1300-talen⁷ hade lämnats som gravgåva till en av de döda. Vi har alltså en förankring i tiden på ett par hundra år för skeletten. En främre gräns för den äldre kyrkan får anses ligga i 1200-talets senare eller 1300-talets förra hälft, då ruinen, av planform och byggnadssätt att döma, torde ha tillkommit.⁸ De tidigare omtalade mynten får sålunda, med viss reservation, anses höra till stenkyrkan.

Vid kungsgården Husby kan mycket väl den första kyrkan i Tierp ha byggts. En gårdskyrka från vilken även missionen i trakten utgick. När de »arma hedningarna» i denna del av landet först fick fotfäste i kristendomen vet vi mycket lite om. Tyvärr kan inte undersökningen vara oss särskilt behjälplig med dessa frågor. De fåtaliga skeletten vid Husbyborg tillåter inga vittomfattande hypoteser. Troligen kring sekelskiftet 1200–1300 byggdes Tierps välkända sockenkyrka.⁹ Den stenkyrka som restes vid Husby togs kanske aldrig i bruk. Inte ett enda skelettfynd kan heller knytas till densamma. Orsaken kan möjligen sökas i

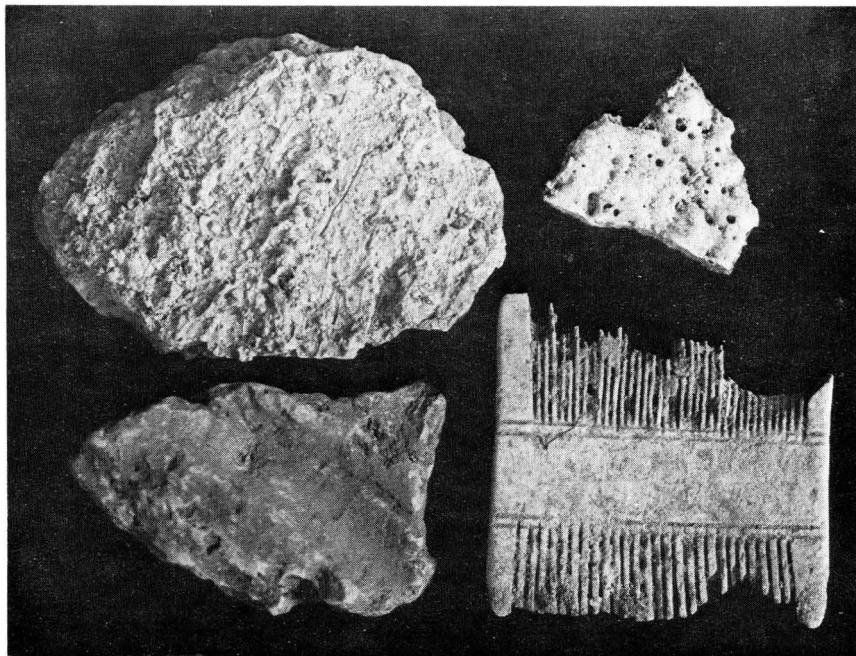

Bild 5. Överst till vänster en keramikskärva från yngre bronsålder, därunder en lerkliningsbit med tydligt grenavtryck. Vidare en dubbelsidig kam från 1200–1300-talen och en slaggskiva, troligen från yngre bronsålder.

såväl Husbyorternas avveckling som en förflyttning av den religiösa tyngdpunkten i Tierp.

Som framgår klart av planen, bild 3, så har kyrkorummet vid något tillfälle anpassats för andra behov än de rent religiösa. En indelning av det stora rummet i ett antal smärre rum har kommit till stånd. Sannolikt har detta ett samband med det som står att läsa i Jonas Rhezelius verk *Monumenta Uplandica* från mitten av 1630-talet: »Husby stenhus hafuer varit cappell tillförne, Sal. H. Lars Skytte lät op reformerat.»¹⁰ De raseringslager som tidigare omtalats härrör säkert från det slutgiltiga förfallet av det »op reformerade stenhuset». Ruinens historia under tiden mellan 1300- och 1600-talet är höljt i dunkel. Varken det skriftliga eller det arkeologiska materialet ger oss någon vägledning.

Men platsen har en förhistoria. Vi får göra en djupdykning ned i yngre bronsålder. Det daterbara underlaget utgörs av ett par keramikskärvor av samma slag som en del av den keramik, som framkom vid

den av Bengt Schönback undersökta bronsåldersboplatsen med gjuteriverksamhet vid Broby i Börje sn i Uppland. Vidare finns det all anledning att förmoda att ca 200 hårt brända skivor av sand och lera hör till samma tidsperiod. H. Å. Nordström vid Uppsala Universitets Egyptologiska institution har undersökt ett antal skivor: »Slaggskivorna ifråga härstammar troligen från smältugnar som fodrats på insidan med ett gjutsandsliknande material av mo och finsand som uppblandats med ett fint lermaterial. Ett tunt skikt på insidan av denna fodring har sintrat då ugnarna använts. De rödbruna skivorna av typ (a) uppvisar stora likheter beträffande struktur och sammansättning med de slaggskivor som påträffats i bronsåldersboplatsen vid Hallunda, Botkyrka sn, Sö.»¹¹ Såväl bronsålderskeramiken som slaggskivorna framkom i det ovan behandlade, omrörda jordlagret. Frånsett en koncentration i ruinens sydvästra fjärdedel så förekom skivor spridda över större delen av ruinens inre. Nivåbestämningarna är denna gång inte till någon större glädje. Profilen på bild 4 visar oss något som kan vara resterna efter en ugn, med vilken slaggskivorna kan ha ett direkt eller indirekt samband. Analysen av »ugns materialet» gav inget svar på denna fråga. Om det har varit en ugn så bör det vara det undre partiet av en för övrigt förstörd anläggning. Någon koncentration av slaggskivor förekom inte i anläggningens direkta närhet.

Vi fann vid undersökningen, i samma aktuella lager, även en del förhistorisk keramik, som är svårare att datera än den tidigare nämnda. Troligen rör det sig här om keramik från järnåldern. Vidare framkom ett 80-tal lerkliningsklumpar av okänd ålder. Bild 5 visar ett urval av i uppsatsen nämnda fynd.

Föreligger det kontinuitet mellan bronsålder och tidig medeltid i Tierp? Det är inte alls otänkbart, speciellt inte i trakten kring Husbyborg med sitt strategiska läge vid Tämnarån och den, kanske redan under förhistorisk tid, viktiga landledden mellan Mälardalskapen och Norrland. Något gravfält i Husbyborgstrakten som kan knytas till den äldsta kända bosättningen, finns ej. Men som bekant är gravar från yngre bronsålder och äldre järnålder ofta mycket svårupptäckta i naturen. I denna del av Tierp finns det en hel del inventerade gravar, såväl enstaka som samlade i gravfält. Det rör sig säkert huvudsakligen om yngre järnåldersgravar men vid en totalundersökning av komplexen skulle säkert åtskilliga gravar av äldre datum framkomma. Så kan

mycket väl vara fallet vid det gravfält, med närmare hundra registrerade fornlämningar, som ligger ca 700 m ost och nordost om ruinen.¹²

Husbyborgs historia är lång och intressant. Dess betydelse har säkert icke varit ringa i forna dagars Tierp. Det historiska materialet tecknar konturerna av en gammal centralort.

Noter

1. Bureus s. 530. Nyare bidrag ... s. 207.
2. DS 3041.
3. Almquist, Den civila lokalförvaltn. i Sv. 1:a delen s. 200.
4. Almquist, Frälsegodsen i Sv. under storhetstiden 1:a delen band 2 s. 673.
5. Enligt vänligt meddelande av ark. Ferling vid Stora Kopparberg.
6. Bl. a. Rosén, Husaby i KL VII, Carlsson/Rosén s. 130 samt där anförd litteratur.
7. Blomqvist s. 152.
8. Nisbeth s. 20.
9. Nisbeth s. 4.
10. Bilaga till Uppl. ... s. 91.
11. Nordström s. 2.
12. Fornlämning nr 50 m. fl. i Tierps socken enligt riksantikvarieämbetets fornlämningsregister till den ekonomiska kartan, 1952.

Käll- och litteraturförteckning

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS: arkiv): A 12:102 m. fl.

Riksantikvarieämbetet (Raä). Inventeringsuppgifter över Tierp från år 1952.

Diplomatarium Suecanum (DS), ed. J. G. Liljegren m. fl., Sthlm 1829–.

Bureus, Johannes Thomae, Sumlen ... 1651 (tryckt i *Nyare bidrag till kännedom om de Svenska Landsmälen och Svenskt Folklied* Bil. 1:2, Sthlm 1886).

Rhezelius, Jonas Haquini, Monumenta Uplandica, reseant. från åren 1635, 1636, 1638. (bilaga till *Upplands Fornminnesfören. tidskr.* bd. 7, Uppsala 1915–17).

Johan Axel Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630*, 4 bd, Sthlm, 1917–22.

Dens., *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden*, 4 bd, Sthlm. 1931–35.

Ragnar Blomqvist, Kammar från Lunds medeltid, *Kulturen* 1942.

Sten Carlsson och Jerker Rosén, *Svensk historia*, 1, Sthlm. 1964.

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (KL), Malmö 1956–.

Åke Nisbeth, Tierps kyrka, *Upplands kyrkor*, XCIII. Särtryck i Tierp 1970.

Hans-Åke Nordström, Preliminär analys av slaggskivor från Husbyborg, Tierps sn. Up. Uppsala 1972 (medföljer den arkeologiska rapporten från undersökningen av Husbyborgsruinen år 1971).

Benkt Schönbeck, Bronsåldershus i Uppland, *Tor* 1949–51.